

ВETERАННАР ЧИЭСТЭРИН ДЬЫАЛАТА

Биир ньыгыл ССРС ыһылынна, Союзнай республикалар бары тустуһунан сувереннай государстволар буоллулар. Онон биир кэлим былааннаах экономической сибээс суох оноһулунна. Аны «Эн миэхэ-мин эйиэхэ» диэн принцибинэн салаллыы суох, сайдыылаах капиталистической дойдулар «дьиикэй рынок» диэн ааттыыр рыноктарыгар киирэн эрэбит. Москва, Санкт-Петербург о.д.а. улахан куораттарга, уобаластарга сут ыар тыына биллитэлээн эрэр, маҕаһыынар кураанахтар, куорат уонна тыа сиригэр икки ардыларыгар сибээстэр кэһиллэн эрэллэр. Сорох сирдэргэ хаан тохтуулаах национальной хабырыһыылар тохтооботтор.

Бу барыта «демократтарбыт» дэнээччи билинни «үрдүкү салалта» Маркс-Ленин үөрэхтэрэ, социализм уонна коммунизм идеялара сыһаларын, 74 сыл устата олорон ааспыт олохпутун бу сыһа тутуллубут «тоталитарнай, казарменной уонна административнай социализм» этэ диэн өйү-санааны норуокка, ордук эдэр ыччакка, инэрэ сатыырын содула буолар. «Үөһэ эшелонтга» былаас иһин охсуһуу 1-2 сылынан бүппэт чинчилээх. Бу охсуһуу уһун кутуруга-содула боростуой үлэһит норуокка, аҕыйах ахсааннаах кырыы-уһук сирдэргэ олорор норуоттарга, кинилэр экономической-социальной олохторо айгырааһыныгар түргэнник тиэрдэр кутталлаах. Бу охсуһуу ордук күүстээхтик мөлтөх социальной көмүскэллээх нэһилиэнньэ аранатыгар: пенсионердарга, инбэлииттэргэ уонна элбэх оҕолоохторго куһаҕаннык дьайар. Ол иһин ветераннар Бүтүн Союзтаагы сэбиэттэрэ мантан тахсар суолу көрдүүр.

«Ветеран» хаһыакка суруйалларынан, урукку Союз үрдүнэн барыта 60 мел. пенсионер баар. Ол иһигэр 10 мел. көрөрө-истэрэ суох соботох уонна 850 тыһ. киһи көмөтө суох турбат-олорбот инбэлииттэр, кырдыаҕастар бааллар. Билигин пенсионердар олохторун, үлэлэрин-дьаһахтарын дьаһайар, кинилэр кыһалҕаларын быһаарсар, көмүскүүр уонна араначчылыыр эбээһинэстээх сувереннай республикалар ветераннарын сэбиэттэриттэн 149 кыраайдаагы, уобаластаагы, уокуруктаагы, оройуоннардаагы уонна тыһыынчанан алын сүһүөх ветераннар сэбиэттэрэ бааллар. Балар 1991 с. атырдьах ыйынааһыны соботиеларга диэри былааннаахтык, тэрээһиннээхтик араас өрүттээх элбэх үлэни ыһпыгтара биллэр. Кэлин кинилэр үлэлэрин тустарынан аанһа суруллубат буола сылдьан баран, санардыыгган бэттэх эмиэ сырдатар буоллулар. Холобур, Минскэйуобалас Пуховскай оройуонугар 20 тыһ. сэрии уонна үлэ ветераннара олороллор. Кинилэр үксүлэрэ колхозтарга, совхозтарга, сорохтор бэйэлэрин кэтэх хаһаайыстыбаларыгар үлэлииллэр. 300-тэн тахса ветеран 1990 сыллаахха 400-тэн тахса кг. эти государствоҕа туттарбыттар, элбэх хортуоппуйу, оҕуруот аһын, фруктаны атыылаабыттар. Белгородскай уобаласка Шебекинскэй заводка «Моряктар» кулууптара тэриллибит. Кинилэр

ыччат ортотугар элбэх үлэни ытталлар. Кырдыаҕас моряктарга материальнай уонна моральнай көмөнү онороллор, олохторун-дьаһахтарын көрөллөр.

Новгород-Волынской куоракка ветераннар сэбиэттэрин өйөөһүнүнэн «Ветеран» диэн анал маҕаһыын аспыттара үс сыл буолбут, онно олохтоох эргин тэрилтэтиттэн ылан ветераннары аһынан уонна промышленнай табаардарынан толук быһыытынан хааччыйыы олохтоммут. Онно атыһыттарынан эргин ветераннара бэйэлэрэ үлэлииллэр эбит.

Россия территориятыгар 32 мел. тахса пенсионер олорор. Кэлин сылларга манна үлэлиир пенсионер ахсаана абыһаан иһэр. 1990 сыллаахха кинилэртэн 27,7%-ра үлэлиир эбит буоллабына, 1991 сылга 21%-на диэри таннары түстэ. Кэлин ветераннары үлэнэн хааччыйыы сир аайы тэриллэн эрэр. Онно ветераннар кооперативтарын тэрийи үчүгэй саҕалааһынынан буолар. Холобур, Ставропольскай кыраайга быйыл муус устарга 22 кооператив уонна икки кыра тэрилтэ тэриллибиттэр. Онно 362 киһи, ол иһигэр 295 пенсионер уонна инбэлиит үлэлиир. Кинилэртэн улахан анардара норуот туттар табаардарын оноруунан, тутуу уонна өрөмүөн үлэлэринэн дьарыктаналлар.

1991 с. сэттиннэ 1 к. Дьокуускай куоракка Саха сиринээҕи сэрии уонна үлэ, Сэбилэниилээх Күүстэр ветераннарын республикатааҕы II конференциялара буолбута. Конференциям оройуоннартан 116 делегат кытынна. Ветераннар Саха сиринээҕи тэрилтэлэрэ 112335 киһини түмэр. Олортон 5163-һэ сэрии кыгтыылаахтара, 1096-та — интернационалист буйуннар, 966 — огдооболор, 9546 — наҕараадалааһыт тыыл ветераннара.

Республика ветераннарын 40,9%-ра бастайааннай, 11500 киһи быстах, 951 киһи дьиэлэригэр олорон, 367 киһи аренданан уонна дьиэ кэргэнинэн бэдэрээттэнэн үлэлииллэр, 2 тыһ. тахса киһи араас кооперативтарга бааллар. Дагылаакка уонна тыл этиилэргэ улахан болҕомто бууустук кэмнэ ветераннар олохторун-дьаһахтарынчэпчэтиигэ, кинилэри материальнай уонна социальнай өттүнэн хааччыйыгауурулунна. Манасэргэүлэлиир кыахтаах уонна үлэлиэн баҕалаах пенсионердары үлэнэн хааччыйыга улахан болҕомтоууруллар. Тыа сиригэр уонна бөһүөлэктэргэ олорор ветераннар сылга ортотунан 50 тыһ. тн. оту, 2-3 тыһ. тн. эбии аһылыгы соҕотуопкалыылар, бэйэлэрин кэтэх хаһаайыстыбаларыттан 2600 тн. эти, 10 тыһ. тн. үүтү, 350 тыһ. устуука сымыыты, 200 тн. хортуоппуйу, 350 тн. оҕуруот аһын государствоҕа туттараллар. 3-4 тыһ. төбө ыччат сүөһүнү төлөһүтэн совхозтарга биэрэллэр. Ордук үчүгэйдик бу хайысханан Мэнэ-Ханалас, Нам, Уус-Алдан, Үөһэ Халыма, Бүлүү, Ленскэй, Кэбээйи, Чурапчы уонна Таатта оройуоннарын ветераннара үлэлээбиттэрэ бэлиэтэннэ.

Ол эрэри дагылаакка сорох оройуоннардааҕы уонна алын сүһүөх ветераннар сэбиэттэрэ үлэлиир кыахтаах уонна үлэлиэхтэрин баҕарар ветераннары үлэнэн хааччыйыга, үлэлиир усулуобуйаларын тэрийиигэ ыраабынан ситэтэ суохтара ыйылынна. Уураахха бу рынокка киири кэмигэр ветераннар дьадайбаттарын туһугар, ветераннар социальнай өттүнэн

көмүскэллээх буолууларын, аһынан, таһаһынан, олорор дьыэнэн хааччыллалларын сэргэ кинилэри үлэнэн хааччыйы утумнаахтык ыытыллыахтаах диэн этилиннэ.

1991 сыл муус устар 19 к., оройуоннаабы конференциябыт барар кэмигэр, 2045 сэрии, үлэ ветераннара бааллара. Ветераннар оройуоннаабы сэбиэттэрин председателэ Афанасий Андреевич Протопопов дакылаатыгар этиллэринэн, 1990 с. 4739 тн. от бэлэмнэммит, 259,4 тн. эт, 503,6 тн. үүт, 28 тн. оҕуруот аһа, 45 тн. хортуоппуй государствоҕа туттарыллыбыт. 9 тн. балык бултанан, 6,2 тн. отон хомуйулан, 6 тыһ. устука сымыыт ылыллан маһаһыннарга туттарыллыбыта уонна хонуу, сүөһү үлэһиттэригэр наада буолар араас инвентардар оноһуллубуттара бэлиэтэммитэ. Билигин оройуон үрдүнэн барыта 2246 пенсионер баар, онтон бастайааннай үлэлэргэ 754 киһи уонна 340 киһи быстах үлэлээн кэллэ. Пенсионердары үлэнэн хааччыйы Түбэҕэ 48,6, Модукка 47,4, Салбанна 39,5, Хатырыкка 36,5, Граф Биэрэгэр 44,4, Хамаҕаттаҕа 31,8%-на тэннэстэ. Оттон Бөтүнгэ баара эрэ 2,8%, урукку өттүгэр үчүгэй үлэлээх II Хомустаахха пенсионердар 9,1 уонна Үөдэйгэ 17,5%-ра эрэ үлэнэн хааччыллыбыттарын ыйар наада.

Быйыл сельскэй сэбиэттэр уонна совхозтар үксүлэрэ биирдиилээн сүөһүлээх ыаллары, о.и. пенсионердары, оттуур сиригэр хааччыйа сатаатылар буолан баран сорох нэһиликтэр сайынын сүөһү аһылыгын бэлэмниир былдьаһыктаах кэмнэ кырдыаҕастар кыахтарын ситэ 94 туһамматылар. Ол түмүгэр кинилэр совхозтарга уонна бэйэлэригэр барыта 4600 тн. оту оттоотулар. Ити былырыынтгытааҕар 139 тн. аҕыйах.

Быйыл оройуон үрдүнэн ветераннар кэргэттэрэ бэйэлэрин хаһаайыстыбаларыттан барыта 219,6 тн. эти, 189,6 тн. үүтү, 5,4 тн. оҕуруот аһын, 15,4 тн. хортуоппуйу, 3,9 тн. отону, 6721 сымымты, 11 тыһ. солк. күндү түүлээҕи государственна туттардылар.

Көбөкөнгө сэрии уонна үлэ ветераннарын 1991 сыл олунньу 16 к. буолбут уопсай мунһаҕар оройуон бары ветераннарыгар ынтарыы ылыммытара. Ол «Ленин суола» хаһыат олунньу 26 к. №-гэр бэчээттэммитэ. Көбөкөн ветераннара 1991 сылга 300 тн. оттуурга, кэтэх хаһаайыстыбаларыттан 3 та. эти, 1 тн. үүтү, 1 та. отонутуттарарга эбэхээтэлистибэ ылыммытара. Ветераннар биэрбит тылларын чиэстээхтик толордулар. Кинилэр 338 та. оттоотулар, 3,4 тн. эти, 4,05 тн. үүтү, 1630 кг. отону уонна 1500 куурусса сымыытын туттардылар. Маны таһынан совхозка 3,9 км. усталаах бүтэйи туттулар. Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттылааҕа Семен Семенович Слепцов бэйэтин сиэннэринэн 3,7 км. усталаах бүтэйи туган биэрдэ. Манны сэрии уонна үлэ ветераннара үсыалдьэтин тупулар, ыһахтыыр пааркаларыгар 50м. усталаах штакетнигы, 3 ларегу онгордулар, 100 м. усталаах уулусса оноһуутугар кыгыннылар. Кинилэр совхозка 3, чааһынай ыалга 8 кирпиччэ оһоҕу оггоруон биэрдилэр. Хонуууонна сүөһүүлэһиттэрэ туттар инвентардарын салгыы оггоро сылдылар. Манны нэһилиэк ветераннарын сэбиэтин

председателэ Н.И. Никитин тэрийэр дьоѳурун көрдөрбүтүн, ветераннар Н.А. Ноговицын, Е.Г. Петрова, А.В. Кривошапкина, М.М. Бурнашев, В.В. Ермолаева о.д.а. актыыбынайдык кыгтыбыттарын бэлиэтир наада.

Хатырык нэһилиэгин ветераннарын сэбиэтэ (предс. сэрии ветерана И.А. Татаринов) эмиэ элбэх үлэни тэрийэн бытар. Манна быйыл сайын 520 тн. оту кэбиһэн туттардылар, государствоѳа 68 тн. эти, 23 тн. үүтү атыылаатылар. Кэргэннии пенсионердар Герой-ийэ Варвара Алексеевна уонна Иннокентий Афанасьевич Винокуровтар оѳолорунуун сэттиэ буолан бэйэлэрэ оттоон совхозтан 150 субай сүөһүнү эттэһэн көрөллөрхарайаллар.

Былырыын оройуонна ыгырыы таһаарбыт Үөдэй ветераннара (предс. сэрии ветерана Н.И. Феоктистов) бэйэлэригэр 495,5 тн. уонна биригээдэ састаабыгар сылдьан 778 тн. оттоон туттардылар. 12,3 тн. эти, 35,6 тн. үүтү атыылааннар соруктарын быдан аһардылар. Ветераннар итини таһынан фермаларга анаан 156 күрдьэҕи, 243 сиппири, 34 кыраабылы, 6 сыарҕаны, 6 трактор стоговоһун, киин автопарка котельнайын дьийэтин, 1 буровой агрегаты уонна ыһахтыыр сири ситэрэн овгордулар. Ветераннар П.Г. Ядреев, К.И. Свинобоев, И.С. Овчинников, Д.А. Соловьев, А.А. Эверстов уо.д.а. бэйэлэрэ үлэлээн, наставниктаан элбэхтик көмөлөһөллөр.

Эмиэ ити курдук I Хомустаах, Салбан, Арбын, Хатып Арыы, Хамаҕатта, Бөтүн, Түбэ, II Хомустаах ветераннара аһан эрэр дьылга көмөлөрө улахан. Ити нэһиликтэр ветераннара бэйэлэрин сэбиэттэрин тэрийиитинэн сайын бары оттоотулар, ордор эттэрин, үүттэрин государствоѳа туттардылар.

Элбэх сэрии уонна үлэ ветераннара Нам селотугар олороллор. Манна село ветераннарын түмэр сэбиэтэ (предс. Габышева, солб. Н. Ноев) 23 үлэ коллективтарын уонна үлэлээбэт пенсионердары хабар. Нам селотугар барыта 846 пенсионер баар. Онтон бастайааннай үлэлээѳэ 356, быстах үлэлээѳэ 145 киһи. Манна инбэлииттэр обществоларын иһинэн «Тускул» диэн кооператив тэриллитэ. Кооперативка 11 үлэ ветерана кыттыһан үлэлиллэр. Кинилэр быйыл 17 тыһ. солк. табаары онордулар. Быйыл оройуон киинин кырдыаҕастара 380 тн. оттоотулар, бэйэлэриттэн ордорунан 67 тн. эти, 4,3 тн. үүтү, 5 тыһ. сымыыты, 8,2 тн. хортуоппуйу, 1 тн. оѳуруот аһын туттардылар. Кинилэр маны таһынан күһүн уонна саас ытыллар дьаарбанкаларга дьийэ-уокка туттуллар тэриллэри онорон атыылаатылар.

Ветераннар оройуон киинин нэһилиэнньэтин тыа хаһаайыстыбатын бородуукталарынан хааччыйыга көмөлөрө, көстөрүн курдук, боччумнаах. Ленскэй сэбиэт сүөһүлээх ыаллары ходуһанан уонна уһаайбата суох ыаллары оѳуруот сиригэр хааччыйар дьаһалы ылбыта улахан көмө буолла. «Комсомольскэй» уонна «Хатын Арыы» совхозтар итиннэхэ эмиэ көмөлөстүлэр. Дьыала өссө үчүгэй буолуобун коммунальнай хаһаайыстыба сайын аайы нэһилиэнньэни кэмигэр уунан хааччыйбата улахан мэхэинэн буолла. Сорох уулуссаларга баар турбалар алдьанан үлэлээбэттэр, элбэх

сүөһүлээх, оҕуруот уһаайбалаах ыалларга баччаантга диэри турба кыайан тардыллыбата.

Быйыл оройуон ветераннарын күүстэринэн үлэ элбэх курдук эрэри, сорох көрүҥнэргэ былырыынтгытааҕар итэҕэс үлэлээтибит. Ааспыт сылга кырдыаҕастар 6 тн. балыгы бултаан маҕаһыыннарга туттарбыттара. Быйыл ол суох. Туттарбыт эппит, үүппүт, хортуоппуйбут, оҕуруоппут аһа уонна үргэммит отоммут оройуон үрдүнэн ыллахха былырыыннытааҕар аҕыйах. Маныаха аахсыллар биричиинэлэр баалларын учуоттаабат буолар сатамMAT. Ол эрэри көрдөрүүнү сыл аайы тупсаран иһэр соруктаах үлэлиэхтээх этибит. Билигин оройуонна 60 саастарын туолбут уонна аһан эрэр дьоннортон сылга ортотунан 10-14%-ра араас биричиинэнэн актыыбынай үлэттэн туораан иһэллэр. Ол оннугар сана пенсияҕа тахсааччылар суоттарыгар үлэни кыайар кыахтаах пенсионер ахсаана 17- 20% эбиллэр. Билигин бастайааннай уонна быстах үлэлээхтэри холбоон аахтаахха, пенсионердар 48,6%-ра үлэлиир эбит буоллаҕына, кэлэр сылга 50%-ра үлэлиэн сөп. Үлэни кыайар уонна үлэлиэн баҕарар пенсионердары барыларын үлэнэн хааччыйыы боппуруоһунан ветераннар сэбиэпэрэ утумнаахтык дьарыктанар соруктаах.

Туох-ханнык иннинэ сельскэй сэбиэти, совхоз уонна нэһилиэк иһигэр баар тэрилтэлэр салалталарын кытта быстыбат сибээһи олохтуохха, ханна, туох үлэ тахсарынан кырдыаҕастары үлэнэн хааччыйаахха.

Сельскэй сэбиэттэр, совхозтар көмөлөрүнэн сүөһүтэ суох ветераннарга чэпчэтиллибит сыананан ынах, сылгы, сибииһинньэ уонна көтөр булуналарыгар көмөлөһөргө. Сүөһүлээх ветераннарга оттуур сири, кинилэр сылдыбалларыгар табыгастаагынан көрөн, бэрдэриэххэ.

Уһаайбата суох ыаллары оҕуруот, даача сирдэринэн хааччыйыыны салгыы туруорсуохха уонна сирдэрин оностоллоругар транспортынан, техниканын, уоҕурдуунан о.д.а. бастакы уочарат көмөлөһөрү ситиһиэххэ. Сельскэй сэбиэттэр, совхозтар уонна коммунальная сулууспалар нэһилиэнньэни уунан быыстала суох хааччыйалларын туруорсуохха.

Биһиги, ветераннар, биир кылаабынай сорукупутунан наставниктааһын буолар. Оттуур звеноларга, фермаларга, хортуоппуй уонна оҕуруот аһын үүннэриигэ, бурдугу ыһыыга уонна хомуйууга ыччакка көмөлөһөр баай уопушпутун өссө сайыннарар эбээһинэстээхпит.

«Ленин суола». 1991 с. ахсынньы 24 к